

XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA ISPARTA ŞEHRİNDE SOSYO-EKONOMİK YAPI VE GAYRİMÜSLİMLER

Kadir TEMURÇİN* / Hasan BABACAN**

Öz

Gelişmiş ülkelere oranla Türkiye’de, arşiv kaynaklarının zenginliğine karşın tarihi coğrafya araştırmaları istenilen düzeyde gelişmemiştir. Arşiv kaynaklarının değerlendirilmesindeki zorluklar ile belgelerdeki içeriklerin tam olarak tespit edilememesi ve bu alanda interdisipliner çalışmaların yapılamaması bunda önemli bir paya sahiptir. Bu bağlamda, XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu’ndaki yerleşmelerin (şehir, kasaba, köy, mahalle, çiftlik...) sosyo-ekonomik yapısı hakkında bilgi veren önemli kaynaklardan biri de Temettuât Defterleridir. Bu defterlerde yerleşim birimlerinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin emlakları, arazileri, hayvanları, gayrimenkulleri, meslekleri ve etnik yapıları, demografik özellikleri ile ilgili çok geniş bilgiler bulunmaktadır. Çalışmamızda, Akdeniz Bölgesinin Göller Yöresinde yer alan Isparta şehrinin, Tanzimat dönemi ve sonrasında sosyo-ekonomik durumu hakkında bilgi verilmektedir. Isparta şehri mahallelerini ele alan iki temettuât defteri okunmak suretiyle elde edilen veriler değerlendirilmiş ve veriler tablo, grafik ve haritalar üzerine aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarihi coğrafya, Isparta, Tanzimat, Temettuât Defterleri, Gayrimüslim.

ABSTRACT

The Socio-Economic Structure and the non-Muslims in Isparta in the First Half of the Nineteenth Century

Compared to the developed countries, the studies and surveys in historical geography have not been unfortunately carried out at a satisfactory level though Turkey has rich archival sources. One of the reasons of this is that the archival sources pose some difficulties for researchers to carry out surveys and that the contents of the archives have not been identified by the researchers. The other reason is that interdisciplinary study has not been on this subject yet. One of the most important sources giving information on social-economic structures of Ottoman cities, towns, villages, district and farmhouses in the first half of nineteenth century is Temettuât Defters. These Defters provide detailed in-

* Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Isparta, kkadir@fef.sdu.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Afyon, selengaburla@yahoo.com

formation for the Muslim and Non-Muslim residents' properties, lands, livestock, professions, ethnicities, demographic characteristics. In this study, we have tried to give information about the social-economic situation during and after the Tanzimat Period, of Isparta located at the Göller District in the Mediterranean Region. Two Temettuât Defters about Isparta district were analysed and studied and the obtained results have been demonstrated in tables, graphics and maps.

Key Words: Historical geography, Isparta, Tanzimat, Temettuât Defters, non-Muslim.

Giriş

Bir tanıma göre; tarihi coğrafya; geçmiş zamanlardaki coğrafyayı bugünkü coğrafya anlayışına göre imgesel açıdan yeniden inşa etmek¹ veya diğer bir ifade ile arkeoloji ve tarihten toplanan geniş çapta bilgiden, haritalardan, planlardan ve günümüz coğrafi çalışmalarından hareketle, insan faaliyetlerini ve bunların dağılımlarını fiziki şartlara bağlı kalarak ortaya koymaktır.² Başka bir kaynakta ise “beşeri ve fiziki coğrafya incelemelerinde kullanılan tekniklerden yararlanarak, geçmişte belirli bir dönemde bir yerin coğrafyasının ya da bir zaman dilimi boyunca meydana gelen coğrafi değişimin incelenmesi”³ şeklinde tanımlanmaktadır.

Tarihi coğrafya çalışmalarında, geçmiş döneme ait bazı coğrafi özelliklerin belirlenmesinde birbirinden farklı kaynaklar kullanılmaktadır. Bu kaynakların büyük bölümü, arkeolojik araştırma sonuçları, nüfus sayımları, haritalar, çeşitli tarihi belge ve bilgiler gibi birbirinden çok farklı malzemelerden meydana gelmektedir. Bunların yanı sıra mekânla ilgili yöntem ve teknikler, tarihi coğrafya araştırmalarında önemli unsurlardandır.⁴

Dünyanın tamamının ya da bir bölümünün sosyo-ekonomik tarihinin incelenmesinde gün geçtikçe önem kazanan ve gelişmiş ülkelerde akademik coğrafyanın alt disiplini kimliğini kazanmaya başlayan tarihi coğrafya, ülkemizde bulunan arşiv kaynaklarının zenginliğine rağmen istenilen düzeyde gelişmemiştir. Arşiv kaynaklarının değerlendirilmesindeki

¹ Butlin, R.A., *Historical Geography, Through the Gates of Space and Time*, London 1993, s. 1.

² Butlin, a.g.e., s. 26.

³ *Ana Britannica*, 1994, C.XXIX, s.241.

⁴ Elibüyük, Mesut, *Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak*, Mufassal Defterleri, Coğrafya Araştırmaları, Cilt 1, Sayı 2, Ankara 1990, s. 11-12.

zorluklar ile belgelerdeki içeriklerin tam olarak tespit edilememesi ve en önemlisi de bu çalışmalar esnasında interdisipliner çalışmaların eksikliği bunda büyük rol oynamaktadır.⁵

Bu çalışmada öncelikle Osmanlı tahrirleri hakkında kısa bilgi verilmiş, temettuât defterlerinin özelliklerinden bahsedilmiş ve 1844/1845 yıllarında yayınlanan Osmanlı tahrirlerinden, Isparta şehri mahallelerine ait temettuât defterleri okunup, incelenmiştir. Isparta şehrinde bulunan gayrimüslim mahallelerle, Müslüman mahallelerin sosyo-ekonomik açıdan karşılaştırılması yapılmış ve bu dönemde gayrimüslim hanelerin şehir hayatındaki yeri üzerinde durulmuştur. Ayrıca bazı verilerin de mahalle haritaları üzerinde dağılışı yapılmıştır.

Isparta, XIII. yüzyıl başlarında Selçuklu hükümdarı III. Kılıçarslan zamanında Bizanslılardan alınmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışının ardından Hamitoğulları Beyliğinin hissesine düşen Isparta, bu beyliğin Eğirdir kolundan olan son hükümdarı Hüseyin Beyin vefatı üzerine, 1319'da Osmanlı hâkimiyetine katılmıştır. Isparta şehri, Osmanlı hâkimiyetinde Hamit Sancağı'nın merkezi, cumhuriyet döneminde de idari bakımdan il merkezi haline gelmiştir.⁶

Isparta şehri (Şekil 1), ülkemizin Akdeniz Bölgesi'nin Göller Yöresi'nde, Akdağ'ın kuzey eteğinde, Isparta ovasının güneybatısında, ortalama 1.049 metre yükseklikte bulunmaktadır.

A. Osmanlı Devletinde Vergi Düzeni ve Tahrirler

1. Vergi Sisteminin Alt Yapısını Oluşturan Tahrirler

“Tahrir”, nüfus ve arazi gibi, genel olarak yapılan yazma yerinde kullanılan bir tabirdir.⁷ İstilahta ise “tahrir” Osmanlı mâlî-idarî sisteminin esasını teşkil etmektedir. Osmanlı idaresine geçen bölgeler, bu idarenin gerektirdiği düzen ve teşkilat içerisinde, tımar sisteminin gereği olarak, gelir kaynaklarının tespiti amacıyla tahrire tabi tutulmuşlardır. Yerleşmelerde (şehir, kasaba, köy, mezra, çiftlik...) bulunan vergi vermekle mükellef evli veya bekâr şahısların tek tek isimleri yazılmıştır. Ziraat sahaları, yetiştirilen

⁵ Işık, Şevket, *Tarihsel Coğrafya Açısından Temettuât Defterlerinin Değerlendirilmesi ve Aşağı Akçay Havzası Örneği*, Ege Coğrafya Derg., S.10, s.239-280, İzmir 1999, s.242.

⁶ Darkot, Besim, “Isparta”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Cilt: 5/2, İstanbul 1993, s. 681.

⁷ Pakalın, M.Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (I, II, III)*, MEB Yay. No:2507, İstanbul 1983, c.III, s.376.

mahsuller ve bunlardan alınan vergiler belirlenerek “istatistikî kütük defterleri” olarak da vasıflandırılan tahrir defterleri hazırlanmıştır.⁸

Bu defterler, yeni bir sultanın tahta geçerek görevini devir ve teslim alması,⁹ yeni fethedilmiş memleketlerin sultanın mülküne katılmasını resmen ve hukuken tespit etmek, bölgenin bir envanteri tertip edilerek devir ve teslim işini tamamlamak,¹⁰ vergi gelirlerinde zamana bağlı olarak meydana gelen değişiklikler, usulsüzlükler, memleketi yeniden düzene koyma ihtiyacı¹¹ gibi sebeplerden tekrar yazılmışlardır.

Tahrirler, II. Selim devrine kadar hemen her padişah zamanında yapılmış olduğu gibi, 30-40 sene gibi, aralıklarla lüzum görüldükçe de tekrarlanmıştır. II. Selim zamanından sonra, bilhassa III. Murad devrinde yapılmış tahrirler de mevcuttur.

Osmanlı devleti, tahriri, ilk Türk-İslam devletlerinden hatta Çin, Roma ve İran'da yapılmış örneklerinden alarak, kendi ekonomik ve sosyal şartlarına uydurmuştur. Bazı eklemeler yaparak geliştirmiş, kendi bünyesinde bulunan memleket ve milletlere uygulayabilecek duruma getirmiştir.

Tahrir'in tarihi gelişimine baktığımızda, Eski çağlarda Mısır'da daha ilk sülaleler devrinden itibaren (tahminen İsa'nın doğumundan 2500-3000 sene evvel başlamak üzere) muntazam arazi tahrirlerinin yapılmakta olduğu anlaşılmaktadır.¹²

Osmanlı devletinden önce Türk-İslam devletlerinin yaptıkları tahrirlere şu örnekleri verebiliriz: Araplar Mısır'da ve İspanya'da, Selçuklular İran'da, İlhanlılar İran ve Hind'de yapılan nüfus ve arazi tahrirleri vs. Anadolu Selçuklularının ülkesinde de defterden dışarı kalmış yani sayıma tabi tutulmamış yer yoktu.¹³ Osmanlılar döneminde ise tahrirler, ilk padişahlar zamanından itibaren yapılmaya başlanmıştır.

Tahrirler, devletin yapısı ve işleyişi bakımından çok önemlidir. Şöyle ki; padişah kendi şahsi mülkü saydığı ve her yönüyle tasarrufuna geçirdiği ülkesinde, tahrir sayesinde bütün reayasını her sancak için ayrı ayrı tutulan bir defter içinde ve bir kanuna bağlı olarak tespit edebilecekti. Böylece

⁸ Emecen, Feridun, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK Yayınevi, Ankara 1989, s.2.

⁹ Barkan, Ö. Lütfi, *Hüdavendigâr Livası Sayım Defteri*, TTK Basımevi, Ankara 1988, s.14.

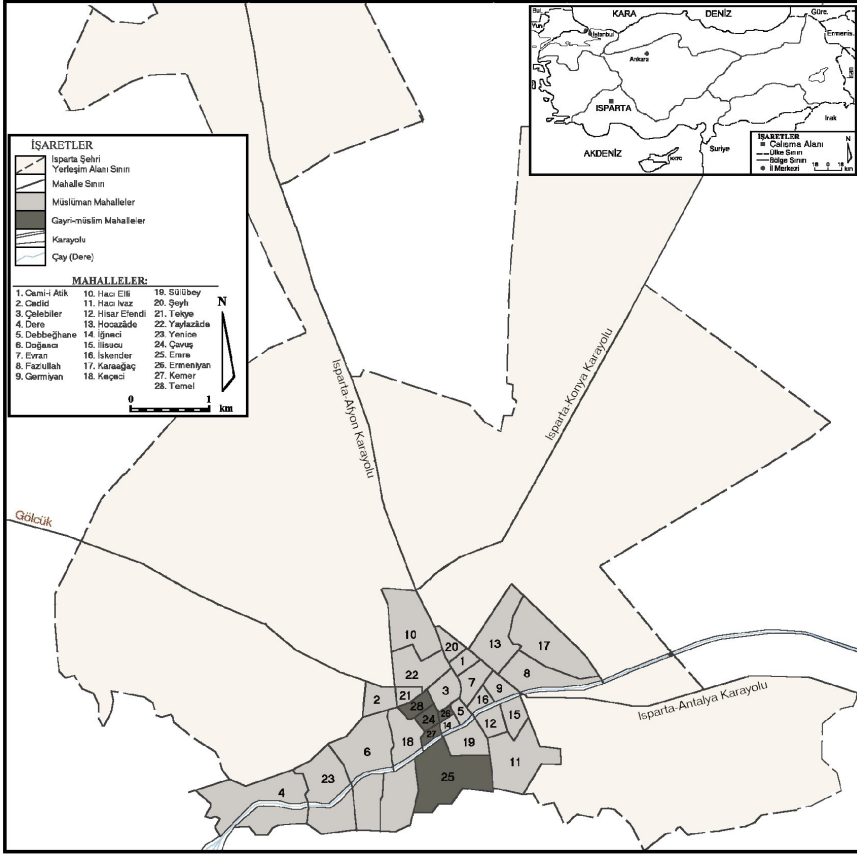
¹⁰ Barkan, a.g.e., s. 16

¹¹ İnalçık, Halil, *Sûret-i Defter-i Arvanid*, Ankara 1987, s. 18.

¹² Barkan, a.g.e., s. 7.

¹³ Barkan, a.g.e., s. 8-9.

Şekil 1. Isparta şehri lokasyon haritası.

meydana gelmiş birçok yolsuzlukların önüne geçmesi ve memlekette geniş ölçüde mali ve askeri birtakım düzenlemeler yapması mümkün olabilecekti. Bunun yanında, devlet bu sayımlar vasıtasıyla kendi hâkimiyet ve otorite gücünü belgeleyebilmekte ve canlılığını muhafaza ettiği müddetçe benzeri sayımları her defasında daha tutarlı ve geliştirilmiş bir şekilde muntazam olarak tekrarlayabilmekte idi.¹⁴ Bu özelliği ile tahrir defterleri devletin kendisine mahsus örgütlenme araçlarından en önemlisi idi.

Fakat çeşitli sebepler yüzünden devlet otorite ve teşkilatı özel değer ve niteliklerini kaybetmeye başladıktan sonra, bin bir türlü çıkarlara dokunan

¹⁴ Barkan, a.g.e., s. 6.

ve bütün ülkenin, devletin mutlak emirlerine boyun eğmesini icap ettiren bu sayımlar, XVII. yüzyıldan sonra, başarılı bir şekilde devam ettirilemez olmuştur. Örneğin; bazı askeri sınıf mensuplarının, köylerde mal ve mülk sahibi olarak kırlara hâkim olmaya başlaması ve merkezî devlet otoritesine pervasız bir tutum takınması,¹⁵ tahrirlerin başarı ile yapılmasını engellemekteydi. Bazı bölgelerde de büyük karışıklıklar ve yer yer isyan ve halk hareketlerinin hüküm sürdüğü bir ortamda tahrirlerin sağlıklı bir şekilde yapılması mümkün görünmüyordu. Osmanlı devleti sosyal ve ekonomik yönden bozuldukça yeni tahrirlerin yapılması lüzumsuz ve imkânsız bir hale gelmiştir. Çünkü halkı defterde yazıldığı yerde ve işte tutmak ve yeni sayımlarla eski sayımların neticelerini kontrol etmek mümkün olamamıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz bazı nedenlerden tahrirlerin yapılamaz hale geldiği, XVII. yüzyıl başlarından, konumuzu teşkil eden temettuât defterlerinin tutulmasına kadar geçen süre içerisinde de avarız ve cizye defterlerinin tutulduğunu görürüz. Söz konusu karmaşa döneminde sahipsiz ya da tartışmalı hale gelen tımar gelirlerinin büyük çoğunluğunun padişah haslarına dahil edilip iltizama verilmesiyle, merkez hazinesi acil nakit ihtiyacını karşılayacak büyük bir kaynak bulmuş oldu. Öte yandan avarız ve cizye gelirlerinin önemi bir kat daha artmış, bu vergilerin toplanması XVII. yüzyıl başlarından itibaren defterhanenin önemli görevlerinden biri haline gelmiştir. Aynı şekilde, avarız vergilerinin toplanarak sayımlarının yapılmasından sorumlu olan mevkufat kaleminin de geliştiği ve genişlediği görülmektedir. Bu durum da bize, klasik dönem tahrirlerinin sona ermesine rağmen, defterhanenin asla işlevini yitirmediğini, aksine yeni gelişmelere uyum sağladığını hatta daha da genişleyerek, karmaşık ve çok yönlü mali işlemlere yoğunlaştığını gösteriyordu. Ara dönem gibi görülen bu yüzyıllarda yapılan işlemler karşımıza “avarız ve cizye tahrirleri” olarak çıkmaktadır.¹⁶

2. Tanzimat Döneminde Mali Alanda Düzenlemeler

Tanzimat döneminde sosyal ve idarî reformlarla modernleşmeyi ve bu reformların başarısını ekonomik gelişme alanında atılacak adımlarla destek-

¹⁵ Barkan, *a.g.e.*, s.59.

¹⁶ Oktay Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Derleyenler, Halil İnalçık, Şevket Pamuk, DİE Yay., Ankara 2000, s. 36-37.*

lemeyi hedef alan bir yönetim anlayışı doğmuştur.¹⁷ Mali alanda yapılan düzenlemeler Tanzimat reformlarının önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Bu dönemde devletin gelir ve giderlerinin kontrol altına alınması için maliyenin merkezileştirilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Merkezi bir hazine oluşturulması, her türlü gelirin hazinede toplanması ve her türlü giderlerin hazineden karşılanması,¹⁸ vergi yükümlülükleri, vergi muafiyetleri, yeni vergi konuları ve tahsil şekillerinin oluşturması; iltizam usulüne son verilmesi, bu dönemde yapılan mali reformların başlıcalarıdır.¹⁹ Herkesin ticaret ve kazancı az çok gözetilerek servet esasına göre düzenlenen adil bir vergi düzeninin getirilmesi için mal ve emlak tahriri ve vergiye ait kanunlar çıkarılmıştır. Hazırlanan nizamname ve talimatnamelerde devletin mali işlerde ve vergi konusunda mükellef ile doğrudan doğruya temasını gerektiren yenilikler vardır. Bu yenilikler Osmanlı ülkesinde geleneksel vergi sistemi yerine çağdaş vergi sistemine dönüşümün başlangıcını oluşturmaktadır. Vergi sisteminde en temel değişiklik daha önce çeşitli adlarla anılan örfî vergilerin yerine tek bir vergi getirilmesidir.²⁰

Merkezin taşradaki mali durumu kontrol altına almaya yönelik girişimi; vergi memuru olarak çalışmak üzere muhassılların²¹ atanması ile başlamıştır. Bu memurlar, gittikleri yerlerde verginin belirlenmesi, dağıtımı ve diğer işlerin görüşülüp kararlaştırılması için muhassıl meclisleri oluşturacaklardır.²² Muhassılların uymakla yükümlü oldukları talimatnameye göre diğer bir görevleri ise nüfus ve emlak tahriri yapmaları idi. 1840 yılı başlarından itibaren muhassıllar yanlarına verilen kâtiplerle birlikte mal ve emlak sayımına başlamışlardır.²³ Ancak arşivlerimizde çok az örneği-

¹⁷ Güran, Tefik, *19.yy. Osmanlı Tarımı*, Eren Yay., İstanbul 1998, s.45.

¹⁸ Şener, Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990, s.70.

¹⁹ İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 365.

²⁰ Şener, a.g.e., s. 22 ve 94-96.

²¹ Muhassıllar, vergiyi vali ve ayânın kontrolünden alarak doğrudan devlet hazinesi adına tahsil edilmesini sağlayacak maaşlı devlet memurlarıdır. Bakınız: Devellioğlu, F., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Yay., Ankara 2000.

²² Çadircı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yay., Ankara 1997, s.208, Şener, a.g.e., s. 38-39.

²³ Muhassılların uymakla yükümlü olduğu 25 Ocak 1840 tarihli Talimat-ı Seniyyenin Temettuât tahriri ile ilgili kısmı için bakınız: Akgündüz, Ahmed; Öztürk, Said, *Yozgat Temettuât Defteri*, c. 1, İstanbul 2000, s. 28-29.

nin bulunmasından da anlaşılacağı üzere bu sayımlar çok sınırlı bölgede yapılabildiği. İstenilen sonuçların elde edilememesi üzerine muhassıllık uygulamasına 1842 yılında son verildi.

Tanzimat'ın ilanından 1845 yılına kadar geçen sürede, uygulamaya yönelik çalışmalarda istenilen sonuçların elde edilememesi üzerine, Meclis-i Vâlâ'da yapılan görüşmelerde reform çabalarının başarısının bölgesel meselelerin iyi bilinmesine bağlı olduğu sonucuna varıldı. Önce mahalli problemler ayrıntılarıyla belirlenecek ve daha sonra bu çalışmalar ışığında gerekli düzenlemeler yapılacaktır. Bu düşünce ile önce her vilayetten temsilci olarak ikişer "vücut ve kocabaşı" İstanbul'a çağrılarak onlardan bölgelerinin problemleri hakkında bilgi istendi. Temsilcilerin sundukları layihalarda belirttikleri en yaygın ve önemli bir şikâyet konusu da vergi yükünün azaltılması ile bölgeler ve kişiler arasındaki vergi dağılımının daha adil bir hale getirilmesiydi. Tanzimat yönetimi, bu temel problemin imparatorluk çapında vergi yükünün nüfusun vergi ödeme gücüne göre belirlenmesine imkân verecek yaygın bir tahrir faaliyetiyle çözümlenebileceği sonucuna vardı.

Nitekim 1845 yılında bu tahrirlerin süratle gerçekleştirilmesine karar verildi ve tahrirlerin kısa sürede sağlıklı biçimde yapılabilmesi için eyaletlere konuyla ilgili özel bir talimat gönderildi. Böylece Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde yapılan sayımlar sonucu "Emlâk, Arazi ve Hayvanat Temettuât Defterleri" adıyla bilinen defterler oluşmuştur.²⁴

3. Temettuât Defterlerinin Kapsam ve Önemi

Temettuât defterleri 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı devletinin iktisadi ve sosyal durumu hakkında çok açık ve önemli bilgiler vermektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Maliyeden Müdevver Defterler ve Kamil Kepeci Tasnifi içinde yer alan bu defterler; 1988 yılında tasnif edilerek araştırmaya açılmıştır. Dokuz katalog içinde yer alan 17.447 defterin büyük bir kısmı 1260/1261 (1844/1845) tarihinde yapılan tahrirlere aittir. Defterlerin tasnifi ve kataloglanması, dönemin idari yapısı dikkate alınarak eyaletlere göre yapılmıştır. Her eyalet kendi içinde alfabetik olarak kazalara ayrılmış ve numaralandırılarak özet bilgilerle kataloglara işlenmiştir. Bu defterler, ML.VRD.TMT. olarak kodlanmış ve araştırmacıların

²⁴ Güran, Tevfik, "19. Yüzyıl Temettuât Tahrirleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Derleyenler, Halil İnalçık, Şevket Pamuk, DİE Yay., Ankara 2000, s. 76.

hizmetine sunulmuştur.²⁵

Temettuât defterlerinde şehir, kaza, kasaba, nahiye, köy, mezra ve çiftlik gibi tüm yerleşim birimlerinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim ahalinin emlak, arazi ve gayrimenkulleri ile bütün cins ve evsaftaki hayvanlar ve yetiştirmiş oldukları ürünler teker teker yazılmıştır. Bu özellikleri ile temettuât defterleri Osmanlı taşra iktisadi ve sosyal yapısına ait istatistiksel verileri içermektedir. Dolayısıyla bu defterler, seçilen bir bölgenin sosyo-ekonomik kompozisyonu çıkarmamızı sağlayacaktır. Temettuât defterlerinde verilen bilgiler üzerinde yapılacak değerlendirmeler ve ulaşılabilecek sonuçları şu şekilde sınıflandırabiliriz.

a) Sosyal Açından Temettuât Defterleri

Temettuât defterinin 19. yüzyılda Osmanlı taşrasının nüfus niceliği ve niteliği konusunda verdiği bilgiler demografi çalışmalarında dikkate alınması gereken özellikler taşımaktadır. Bu defterlerde, hane reislerinin isim ve şöhretleri, unvanları, lakapları, meslekleri, resmi görevleri ve etnik yapıları gibi bütün ayrıntıların verilmiş olması tarihi coğrafya açısından önemli bir kaynak olarak değerlendirilmelidir. İsimlerde kişiyi tanıttıcı bilgi olarak verilen yer adlarından, yer değiştirme (göç) durumlarını tespit etme imkânı vardır.²⁶

Temettuât defterlerinde köy ve mezralara kadar Müslüman ve gayrimüslim haneler hakkında bilgi bulunması etnik demografinin analizine olanak sağlamaktadır. Gayrimüslimlerle Müslümanların karşılaştırılması ile nüfus oranları, iş kolları dağılımı, gelir durumları, toplam üretim içindeki gelir ve vergi payları gibi sosyal ve iktisadi sonuçlar çıkartılabilmektedir.²⁷ Bu defterlerde vergi mükellefi olarak hane reisinin ismi yazılmıştır. Dolayısıyla ortalama bir hane nüfusu üzerinden yaklaşık toplam nüfusu bulmak mümkündür.²⁸ Ayrıca hane reislerinin isimleriyle birlikte kullanılan sıfatlar

²⁵ Serin, Mustafa, "Osmanlı Arşivinde Bulunan Temettuât Defterleri", *Başbakanlık I. Milli Arşiv Şurası*, Ankara 1998, s. 721-724.

²⁶ Kütükoğlu, Mübahat, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettuât Defterleri", *12. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1994., s.399-400.

²⁷ Öztürk, Said, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*, İstanbul 1996, s. 37 ve 203-204.

²⁸ Nüfus hesaplanmasında 15. ve 16. yy. tapu tahrir defterlerinde de benzeri yöntemler kullanılmıştır. Bakınız: Göyünç, Nejad, "Hane Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul 1979, s. 331-348; Ayrıca, Ünal, M. Ali, *16. Yüzyılda Harput Sancağı*, Ankara 1989, s. 63.

ve unvanlar sosyal bakımdan bir özellik olarak incelenebilir. Hane reislerinin mesleklerinin köy ve kentlere göre dağılımı, mesleklerin gelir durumu ve mesleklere göre, bu işle uğraşanların refah seviyesinin tespit edilmesi mümkündür.

Bu defterlerde sosyal amaçlı tesisler (medrese, mektep, cami vb.) hakkında bilgilere yer verilmemiştir. Ancak eğitim ve din hizmeti yürüten görevliler hakkında değerlendirmeler yapılabilir. Bunlardan bazılarının vergiden muaf oldukları belirtilmiştir.

b) Ekonomik Açıdan Temettuât Defterleri

Temettuât sayımlarının amacı, vergi sisteminde yapılacak düzenleme için gerekli bilgilerin toplanmasıdır. Bu sayımlar, servet ve kazancı esas alan, herkesin ödeme gücüne göre vergilendirilmesi için yapılan bir çalışmadır. Bu nedenle defterlerde hane halkının arazi, hayvanat durumu ve gelirleri, ticaret, zanaat gelirleri, gayrimenkullerine ait gelirleri ile vergi çeşitleri ve miktarları hakkında bilgiler verilmektedir.

Bu bilgiler ışığında ziraat alanlarının miktarı, toplam ekili ve nadas alanlar, üretim yapılan toprakların durumu, ürün çeşitleri ve üretim, toprağın dönüm başına verimliliği, ziraat işletmelerin büyüklüğü gibi, şehir ve kırsal alanlar ölçeğinde mukayeseli değerlendirmeler yapmak mümkündür. Ayrıca, hayvan çeşitleri ve gelirleri hakkındaki bilgiler ile şehir-köy ekonomisinde hayvancılığın yeri konusunda sonuçlar çıkarılabilir. Gayrimenkullerden değirmen, han, hamam ve dükkân gibi gelir kaynaklarının yıllık gelirleriyle diğer özellikleri incelenebilir.

Defterlerde mesleklere ait bilgiler önemli bir yer tutmaktadır. Meslekler tarım, sanayi ve hizmet olarak sektörlere göre değerlendirilerek bölge içinde ve ülke genelinde mukayeselerle devletin bütünü içerisinde bu anlamda yorumlar yapılabilir.²⁹

Temettuât sayımlarına göre düzenlenmek istenen yeni vergi sisteminin en önemli özelliği, vergi yükümlüğünün şahıs planında değerlendirilmesidir. Bu amaçla defterlerde, vergi mükellefinin adı, vergiye esas olan gelir kaynağı, kaynağın yıllık geliri ve bu gelire göre alınan vergi veya öşür miktarı verilmektedir. Bu esnada öşür vergisine tabi ürünler hinta(buğday), şaîr(arpa), bağ, bahçe, bostan ve arı kovanı vs. gibi ayrı ayrı belirtilmiştir. Temettuât defterlerinde toplam vergi yükü ve üretim içerisinde vergi yü-

²⁹ Güran, Tevfik, "Köy Topluluklarını Sosyal Yapı Özellikleri", *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, S.1, İÜİF Yay., İstanbul 1987, s.268-270.

künün payı, vergilerin dağılımı, şehir-köy, Müslüman-gayrimüslim kesimler arasında vergi dağılımı bilgilerinin yorumlanmasıyla iktisadi sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Yapılan sayımın vergi düzenlemelerine esas olmak üzere yapılmış olmasının, temettuât tahrirlerinde yer alan verilerin güvenilirliklerini önemli ölçüde azalttığı ve eksik ve yanlış beyan nedeniyle bilgilerin gerçeği yansıtmadığı düşünülebilir. Ancak tarihi verilerin bürokrasinin fonksiyonel çabalarının yan ürünleri olarak ortaya çıkmış olması, bu bilgilerin istatistik bilgi derlemek amacıyla üretilen verilerden mutlaka daha az güvenilir olduğu anlamına gelmez.

Temettuât tahrir defterlerinde yer alan bilgilerin güvenilirlik derecelerini ayrı ayrı değerlendirmek daha doğru olur. Tahrirlerde verilen toprak ve hayvanlar gibi servet unsurları ile ilgili bilgiler muhtemelen doğruluk derecesi en yüksek bilgilerdir. Yine vergiler ve zirai üretimle ilgili veriler de doğruluk dereceleri yüksek bilgiler olarak değerlendirilebilir. Zirai üretimle ilgili veriler aşar vergisi değerleri esas alınarak tahmin edildiğinden, beyanların gerçek üretim değerlerinden büyük sapmalar göstermesi beklenmemelidir.

Zirai üretimle ilgili verilerin önemli problemi, 1844 yılının normal bir üretim yılı olup olmadığıdır. 1844 yılının iyi bir ürün yılı olması halinde zirai üretim rakamları gerçekte olduğundan daha yüksek, kötü ürün yılı olması halinde ise daha düşük değerleri ifade edecektir. Aynı tür ürün farklılıkları bölgeler itibarıyla da söz konusu olabilir. Ancak ürün dalgalanmalarından kaynaklanan bu problem, zirai ürün fiyatlarının üretim miktarına göre ters yönde değişme göstermesi nedeniyle zirai gelirler açısından söz konusu olmayacaktır.

Öte yandan çiftçi hanelerinin tarım dışı gelirleri ile esnaf ve tüccarın sanayi ve ticari faaliyetlerinden elde ettikleri gelirler tamamen tahmine dayalı olarak ifade edildiğinden en önemli sapmaların eksik beyan şeklinde bu alanda ortaya çıkması beklenebilir. Ancak mahalle veya köy gibi dar bir sosyal çevrede kişilerin nisbî ekonomik durumlarını çok iyi bilme imkânının olması, bu tahminlerdeki tesadüflüğü önemli ölçüde azaltacaktır.

Sonuç olarak temettuât tahrirlerinde yer alan verileri, güvenilirlikleri yüksek uzman tahminleri olarak değerlendirebiliriz. Ancak bu tahrirlerdeki bilgilerin mutlak rakamlar olarak kesin doğruyu yansıttığı da söylenemez. Bu yüzden tahrirlerdeki verile dayanılarak hesaplanan ortalama değerlerin mutlak doğrulukları tartışmayı gerektirir. Hatta bu doğruluk

derecesi her bir sayım bölgesinde önemli farklılıklar da gösterebilir. Buna karşılık bu verilerin, aynı bölge içindeki yerleşim birimlerinin, hanelerin ve sosyal grupların nisbî durumlarının karşılaştırmasında daha yüksek bir güvenle kullanılabileceği açıktır.³⁰

B. Isparta Şehri Temettuât Tahriri

1840 (H.1256) tarihinde muhassılların denetiminde başlayan tahrirler ile adil ölçüler içerisinde bir vergilendirme yapılmak isteniyordu. Ancak, 1840 yılında düzenlenen tahrirlerde hakkaniyet gözetilmediği, tahrirde usulsüzlükler yapıldığı ve kazadan kazaya değişen oranlarda vergi miktarı belirlendiği anlaşıldı. Bu nedenle, bu ilk tahrir defterlerine itibar edilmedi. 1845 yılına girerken Meclis-i Valâ'nın eyaletlerden merkeze çağırdığı (eşraftan) temsilciler ile yapılan görüşmeler sonucu,³¹ vergi ıslahı için yeniden emlak ve temettuât tahririnin yapılmasına karar verilmiştir.³² Bu arada Meclis-i Valâ'nın temsilcilerle yaptığı görüşmelerden sonra Tanzimat İslahatı'nın amacı olan "mülk ve devletin ihyası için" gerekli imar faaliyetlerini yürütecek imar meclisleri kurulması da kararlaştırılır.³³ Buna göre, yeniden yapılacak temettuât tahrirleri her eyaletin müşir, defterdar ve kaymakamları vasıtasıyla icra olunacak; imar meclisleri de temettuât tahrirlerine nezaret edeceklerdi. Ayrıca temettuât tahkiki için yapılacak tahrirlerin nasıl yapılacağını belirten açıklamalı örnek nüsha ve talimatlar eyalet valilerine gönderilmiştir.³⁴

Tahrirler için merkezden görevliler gönderilmeyecektir. Tahririn yapıldığı kazadan kâtipler görevlendirilecek; mahalle ve köyün, imam ve muhtarları ile gayrimüslim papaz veya kocabaşları vasıtasıyla tahrir tamamlanacak; kontrol ve tahkik için kaza meclisine teslim edilecektir. Tahrir defterlerinin kazalarda temize çekilmesi ile uğraşılmayacak, her köyün ve kazanın defterleri ayrı ayrı düzenlendikten sonra topluca merkeze, maliye hazinesine gönderilecektir.³⁵

Tahrir çalışmaları sırasında halk ile tahrir memurları arasında anlaşmaz-

³⁰ Güran, Tevfik, *a.g.e.*, s. 78-79.

³¹ Eyalet temsilcileri vergilerin çokluğu, toplanmasındaki usulsüzlükler ve haksız uygulamalardan şikayetçiydiler. Bakınız: Çadrcı, *a.g.e.*, s.199.

³² Akgündüz; Öztürk, *a.g.e.*, s.37-38.

³³ İmar meclisleri, taşranın ihtiyaçlarını ve imkanlarını tespit ederek imar faaliyetlerini yürütecekti. Bakınız: Çadrcı, *a.g.e.*, s. 200.

³⁴ Akgündüz, Öztürk, *a.g.e.*, s.38.

³⁵ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.397-398; Akgündüz, Öztürk, *a.g.e.*, s.39.

liklar Meclis-i Valâ'ya bildirilmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Tahrir esnasında her defterin sonuna geçmiş senenin vergi ve temettuât toplamının yazılması ve her kazanın toplam temettuât ve vergilerini gösteren bir icmal pusulasının hazırlanarak merkeze gönderilmesi kararlaştırılmıştır.³⁶ Vergiler Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere iki taksitte toplanmıştır.³⁷

Çalışmamızda, Isparta şehrinde yaşayan Müslüman ahali³⁸ ile gayrimüslim nüfusun kayıtlı olduğu³⁹ iki defter ele alınmıştır. Bunlardan Müslümanların kayıtlı olduğu defterde, şehirde bulunan 23 mahallede, gayrimüslimlerin kayıtlı bulunduğu defter ise 4 Rum bir de Ermeni mahallesinde yaşayanların nüfusu, ekonomik gelirleri, ödedikleri vergileri, meslekler... vs. konular ele alınmıştır.

Temettuât defterleri, vergi mükellefi hane reislerinin isimlerine göre düzenlenmiş ve hane sıra numaralarına göre akraba olanların birbiri arkasına veya yakın yazıldığı görülmektedir. Defterlerin teşekkülü adil bir vergi düzenlemesi için yapıldığından, sadece vergi mükellefi kişiler deftere kaydedilmiştir. Mükelleflerin ekseriyetini erkek nüfus teşkil etmekle beraber, zaman zaman yetim çocuklar ve kadınların kayıtlarına da rastlanmaktadır. Defterlerde hane reislerinin mesleği, söz konusu kişinin adının üzerine yazılarak belirtilmiştir.

Hane reislerinin isminin üzerinde, o kişinin mesleğinden sonra “bir senede vergisi” ibaresi ile hane reisine geçen senede vergi-yi mahsusa olarak tahakkuk eden vergi miktarı yazılmıştır.⁴⁰ Ayrıca hububattan âşar olarak verdiği miktar, “kile” ve “bedel-i kuruş” olarak belirtilmiştir. Bağ, bostan ve bahçenin “... dönümü” ve “bedel-i öşürü”, “... kuruş” olarak yazılmıştır. Hatta arı kovanı varsa adedi ve öşür bedeli belirtilmiştir. Bundan sonra öşürlerin toplamı verilmiştir.

İsmin altında kişinin bütün mal ve emlakı küme küme yazılmıştır. Önce

³⁶ Akgündüz, Öztürk, a.g.e., s. 41.

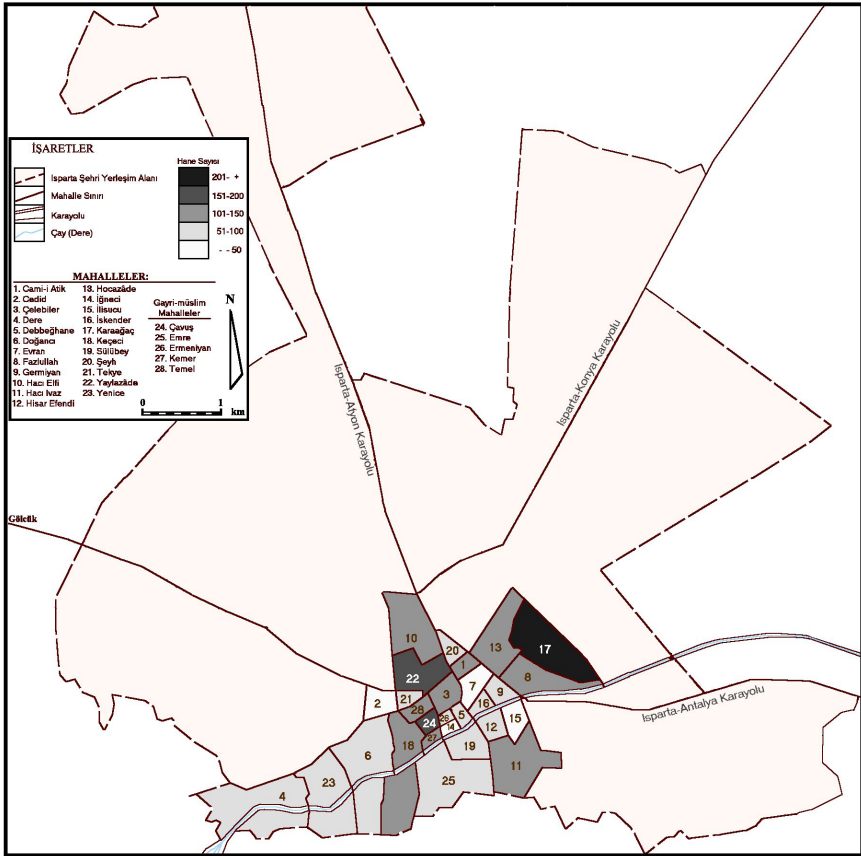
³⁷ *Isparta Şer'iyeye Sicil Defteri*'nde nr. 210, s. 17, (31.08.1843 tarihli), s. 34 (31.08.1844 tarihli); kayıtlarda Rûz-ı Kasım taksit vergisi olarak mahallelere ait vergi taksit miktarları yazılıdır. Bu miktarlar temettuât defterinde gösterilen toplam miktarların yarısına eşittir.

³⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), 10119 no'lu defter.

³⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Nezareti Varidât Muhasebesi Temettuât Kalemî (ML.VRD. TMT), 10118 numaralı defter.

⁴⁰ Küttükoğlu, a.g.e., s. 411.

Şekil 2. Isparta şehrinde mahalleler itibariyle hane sayısı(1844/1845)

“mezrû tarla (ekili tarla) dönümü” yazılmış; altında “hasılât-ı senevî (senelik üretim)”nin 1844 senesine ve 1845 senesine ait meblağları kuruş olarak alt alta yazılıp, toplamı verilmiştir. “Gayri mezrû tarla dönümü (ekili olmayan –nadas– tarla)” yazılmıştır. Mezrû tarla olarak gösterilen ziraî alanların, hububat ekimi yapılan tarlalar olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹ Hububat dışında ürün çeşitleri yonca, fasulye, afyon, bostan, bahçe ve bağ gibi belirtilerek, “bostan dönümü”, şeklinde ibarelerinin altında “hasılât-ı senevî” ve “bedel-i kuruş” miktarları verilmiştir.

⁴¹ Küttükoğlu, a.g.e., s. 406.

Kişinin meskûn olduğu hanesinden başka varsa dükkân, değirmen, han, hamam gibi gelir getiren gayrimenkullerine ait bilgiler verilmiştir. Gayrimenkulün çeşidi, adedi, hisseli olup olmadığı ve şehir dışında bir başka yerde olanların nerede olduğu belirtilmiştir. Arazi ve gayrimenkullerden icar gelirleri de çeşitli açıklamalarla belirtilmiştir.

Temettuâtta ayrıca şahsa ait hayvanlar, bütün ayrıntıları ile tek tek ele alınmaktadır. Bargir(beygir), kısarak, tay, merkep, öküz, deve gibi yük ve binek hayvanları yanında, et ve süt veren inek, camus(manda), koyun ve keçi cinslerinin; sağmal ve yoz olup olmadığı ve bunların yavrularının adetleri ayrı ayrı belirtilmiştir. Yıllık gelirleri varsa, hayvan sayısının altında 1845 senesi gelir miktarı kuruş olarak belirtilmiştir. Ayrıca arı kovanlarının sayısı ve yıllık geliri de verilmiştir.

Şahsın meslek, ticaret, hizmet ve diğer gelirleri de “ticareti temettuâtı”, “zanatı temettuâtı” gibi ibareler ile açıklanarak altına yazılmıştır. Sonunda “toplamından bir senede temettuâtı” denilerek vergi mükellefinin toplam kazancı yazılmıştır. Şahsın herhangi bir mal varlığı ve kazancı yoksa bu durum ismin altında “emlâke dair nesnesi olmayıp şunun bunun ianesi ile idare olunduğu” gibi açıklamalar yapılmıştır.

1. Nüfus

Isparta şehrine ait temettuât defterlerinde nüfusa ilişkin bilgiler haneler esas alınarak verilmiştir. Bu açıdan nüfusu tespit etmek için hane sayıları belirli bir katsayı ile çarpılabilir. Ancak daha önceki yapılan çalışmalar dikkate alındığında bunun bir standardının olmadığı bilinmektedir. Bu çalışmada ise sadece nüfus sayısı hakkında bir fikir olması amacıyla hane sayısı 5 ile çarpılmış ancak değerlendirmelerde ve haritalarda hane sayısı esas alınmıştır.

Isparta şehrinde 1844/1845 yıllarında toplam 28 mahalle (Şekil 2) bulunmaktadır. Bunların 23’ü Müslüman,⁴² 5’i de gayrimüslim⁴³ halkın yerleştiği mahallelerdir. Şehir, 2.167 Müslüman ve 575 gayrimüslim olmak üzere toplam 2.742 haneden oluşmuş ve şehir nüfusunun yaklaşık

⁴² Müslüman Mahalleler: Karaağaç, Fazlullah, İskender, İğneci, Debbağhane, Germiyan, Çelebiler, Yaylazâde, Cedid, Tekye, Hocazâde, Evran, Cami-i Atik, Hacı Elfi, Şeyh, Keçeci, Doğanca, Yenice, Hacı İvaz, Sülübey, Dere, İlisucu ve Hisar efendi.

⁴³ Gayri-müslim mahalleler: Çavuş, Temel, Kemer, Emre ve Ermeniyen. Çavuş, Temel ve Kemer mahalleleri günümüzdeki; Turan, Emre ise günümüzdeki; Emre mahallesidir.

%79'unu Müslümanlar, %21'i de gayrimüslimler meydana getirmiştir. Şehirde nüfusu 100 haneden fazla olan mahalleler; Karaağaç, Fazlullah (Sermet), Çelebiler, Yaylazâde (Yayla), Hocazâde (Kepeci), Cami-i Atik (Kutlubey), Hacı Elfi (Primehmet), Keçeci, Hacı İvaz (Gülcü), Çavuş, Temel ve Kemer mahalleleridir. Karaağaç mahallesi nüfus açısından 227 hane ile en kalabalık mahalle özelliğindedir.

Çizelge 1. Isparta şehirde mahallelere göre hane sayısı ve nüfus miktarı(1844/1845)

Eski Adı	Yeni Adı	Dini	Hane	Hane Sayısı X 5
Cami-i Atik	Kutlubey	Müslüman	126	630
Cedid	Hızırbey	Müslüman	19	95
Çelebiler	Çelebiler	Müslüman	138	690
Dere	Dere	Müslüman	86	430
Debbağhâne	Kurtuluş	Müslüman	80	400
Doğancı	Doğancı	Müslüman	94	470
Evrân	Gazi Kemal	Müslüman	33	165
Fazlullah	Sermet	Müslüman	130	650
Germiyan	İskender	Müslüman	65	325
Hacı Elfi	Piri Memmet	Müslüman	109	545
Hacı İvaz	Gülcü	Müslüman	104	520
Hisar Efendi	Hisar	Müslüman	86	430
Hocazâde	Kepeci	Müslüman	143	715
İğneci	Kurtuluş	Müslüman	30	150
İlisucu	Hisar	Müslüman	12	60
İskender	İskender	Müslüman	82	410
Karaağaç	Karaağaç	Müslüman	227	1.135
Keçeci	Keçeci	Müslüman	117	585
Sülübey	Sülübey	Müslüman	76	380
Şeyh	Kutlubey	Müslüman	56	280
Tekye	Hızırbey	Müslüman	74	370
Yaylazâde	Yayla	Müslüman	186	930
Yenice	Yenice	Müslüman	94	470
Müslüman Mahalle Toplamı			2.167	10.835
Çavuş	Turan	Rum-Ortodoks	164	820
Emre	Emre	Rum-Ortodoks	66	330
Ermeniyân	Kurtuluş	Ermeni-Gregoryan	71	355

Kemer	Turan	Rum-Ortodoks	136	680
Temel	Turan	Rum-Ortodoks	138	690
Gayrimüslim Mahalle Toplamları			575	2.875
Genel Toplam			2.742	13.710

Gayrimüslim mahallelerden Çavuş; 164, Temel; 138 ve Kemer de; 136 haneden oluşmaktadır. Ayrıca diğer bir Rum mahallesi olan Emre; 66 ve Ermeni mahallesi olan Ermeniyan⁴⁴ ise 71 haneden meydana gelmektedir (Şekil 2). Gayrimüslim mahallelerinde toplam 575 hane bulunmaktadır (Çizelge 1).

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1831 yılında yapılan ilk genel nüfus sayımına göre Isparta şehrinin nüfusu 4.598'dir.⁴⁵ Ancak bu sayım sadece erkek sayısını ele almaktadır. Erkek ve kadın sayısı eşit kabul edilirse 1831 yılında şehir nüfusu 9.196 olarak hesaplanmaktadır. Hane nüfusu ortalama 5 kişi kabul edilirse 1.845 yılında Müslüman nüfus 10.835, gayrimüslim nüfus da 2.875 olmak üzere Isparta şehir nüfusu toplam 13.710 olarak bulunmaktadır. Bu iki dönem arasında şehrin nüfusunun 4.514 kişi artışı görülmektedir.

2. Tarım

a. Ziraat: 1845 (H.1261) yılında yapılan temettuât verilerine göre; Isparta şehrinde bulunan hanelere ait 14.078 dönüm arazi kaydedilmiştir. Bu arazilerin; 13.519 dönümü Müslümanların, 559 dönümü de gayrimüslimlerindir. Şehirde yaşayan Müslümanlara ait tarlalarda buğday, arpa, darı, çavdar, burçak, yulaf gibi tahıl ürünleri, haşhaş, tütün gibi sanayi bitkileri, börülce, fasulye, lahana, soğan gibi sebzeler, bağ-bahçelerde de; üzüm, bostan, ceviz, kestane... gibi çok çeşitli ürün yetiştirilmesine karşın gayrimüslim mahallelerde yaşayan vatandaşlar ise bağ ve bahçelerde yalnız üzüm ve sadece kendi ihtiyaçlarının bir kısmını karşılamak için sebze ekimi yaptıkları tespit edilmiştir.

⁴⁴ Ermeniler H.1120'li (M.1708) yıllarda İran'dan Isparta'ya gelmişler ve öncelikle Yaylazâde mahallesine geçici olarak yerleştirilmişlerdir. Daha sonra günümüzde Sümerbank ve Kestaneli sokaklarda bulunan Acem Evlerine (Acem Hanı) iskân olunmuşlardır. Acem Hanı ve çevresi ise o dönemde Ermeniyan Mahallesi olarak adlandırılmıştır. Bakınız: Böcüzade S. Sami, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, İstanbul 1983, s.29-31.

⁴⁵ Karal, E. Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı-1831*, DİE. Yay., Ankara 1997, s. 123-125.

Tarla alanları ile bağ ve bahçe arazileri, bu dönemdeki Isparta şehri yerleşim alanı sınırlarını oluşturan mahallelerin çevresinde bulunmakta ve şekillerde ifade edilen günümüz Isparta şehri yerleşim alanını oluşturan arazilerin önemli bir bölümü, o dönemin şehir arazilerini oluşturmaktaydı. Günümüzde Dere Mahallesi kuzeyinden başlamak üzere; kuzeyde Hırzırbey, Gülistan, Yedişehirliler, Bahçelievler, İstiklal, doğuda Sidre, Halife Sultan, Halıkent, Ayazmana, güneyde Gülcü, Emre, Doğancı, Yenice ve Dere mahalleleri güneyi, Akdağ yamaçlarına kadar olan arazinin hemen tamamı bağ ve bahçe alanlarından meydana gelmekteydi. Hatta Gülcü ve Emre mahallelerinin güneyi ile Doğancı ve Yenice mahallelerinin kuzeyi, çoğunluğu Rumların olan gayrimüslim bağları olarak tabir edilmektedir. Bunların dışında Isparta ovasına doğru uzanan diğer araziler ise ekim yapılan diğer tarım alanlarının bulunduğu alanlardır.

Çizelge 2. Isparta şehrinde mahalleler itibarıyla sahip olunan tarım alanları

Mahalle	Hane sayısı (Adet)	Tarla (Dönüm)			Bağ-Bahçe (Dönüm)		Toplam (Dönüm)
		Mezru	İcar ettiği	Gayri-mezru	Bağ	Bahçe	
Çavuş	164	5	5	4	101,5	15,5	131
Temel	138	50	3	49	93	6	201
Kemer	136	50	-	3	84	5	142
Emre	66	-	-	-	39,5	3	42,5
Ermeniyan	71	-	-	-	39,5	3	42,5
Gayrimüslim Toplam	575	105	8	56	357,5	32,5	559
Müslüman Mahalle Toplam	2.167	5.209	551	5.146	1.617,5	333,5	13.519
G e n e l Toplam	2.742	5.314	559	5.202	1.975	366	14.078

Bu dönemde mezru⁴⁶ ve icar⁴⁷ edilen tarla alanlarının (5.873 dönüm)

⁴⁶ Ekimi yapılan alanlar.

⁴⁷ Kiraya verilen alanlar.

%2'si ve gayri mezru⁴⁸ tarla alanlarının ise %1'i kadar çok az bir alan gayrimüslim vatandaşlara ait iken, bağ ve bahçe alanlarında ise bu oranda artış görülmektedir. Bağ alanlarının (1.975 dönüm) %18'ini, bahçelerin (336 dönüm) ise %9'unu gayrimüslimler vatandaşlar ekip-biçmektedir (Çizelge 2).

Çavuş, Temel, Kemer, Emre ve Ermeniyan mahallelerinde yaşayan gayrimüslim vatandaşlara ait ekim yapılan ve yapılmayan 169 dönüm tarla ve toplam 357,5 dönüm bağ ve 32,5 dönüm de bahçe olmak üzere 390 dönüm bağ-bahçe bulunmaktadır. Gayrimüslim mahalleleri içinde Çavuş, Temel ve Kemer mahalleleri en fazla araziye sahip mahallelerdir.

Isparta şehrinde yaşayan insanlara ait arazilerin hane başına ortalaması 5,1 dönümdür. Müslüman olan mahallelerde bu oran 6,23 iken; gayrimüslim mahallelerde ise 0,97'dir. Bu ortalama değerlere göre Müslüman olmayan vatandaşların bağcılık dışında ziraatla fazla meşgul olmadıkları sadece ihtiyaç duydukları ürünleri ekip-biçtikleri ortaya çıkmaktadır.

b. Hayvancılık: 1845 (H.1261) yılında yapılan temettuât verilerine göre; Isparta şehrinde bulunan hanelere ait 7.060 adet hayvan bulunmaktadır. Hayvan sayısının %94'ü Müslümanlara, %6'sı da gayrimüslimlere aittir. Hayvan sayısının %47'si küçükbaş, %27'si büyükbaş ve %26'sı da yük ve binek hayvanlarından oluşmaktadır. Yetiştirilen hayvan sayısı ve çeşitleri esas alındığında Müslüman ailelerin gayrimüslimlere oranla hayvancılığa çok daha fazla önem verdiği tespit edilmektedir. Müslüman mahallelerde 6.618 adet hayvan bulunmasına karşın, gayrimüslim mahallelerde 442 adet hayvan beslenmektedir (Çizelge 3).

Müslüman mahallelere oranla küçük ve büyükbaş hayvan sayısının çok az olduğu gayrimüslim mahallelerde; eşek, beygir, katır ve kısrak gibi yük ve binek hayvanlarının sayısının diğerlerine oranla fazla olduğu görülmektedir. Şehirdeki yük ve binek hayvan sayısının %18 gayrimüslimlere aittir. Özellikle yük hayvanı olarak kullanılan beygir sayısının %58'i Çavuş, Temel, Kemer, Emre ve Ermeniyan mahallelerinde bulunmaktadır. Yük ve binek hayvanı olarak deve ise sadece Müslüman nüfus tarafından beslenmektedir. Bu yıllarda tarlaların işlenmesinde ve ulaşımda koşu hayvanları önemli ölçüde kullanılmakta ve koşu hayvanları arasında ise en fazla eşek yer almaktadır.

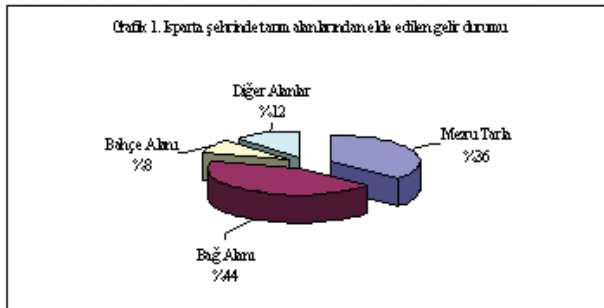
Isparta şehri sakinlerine ait bu hayvanların içinde keçi yetiştiriciliği önem

⁴⁸ Ekim yapılmayan, nadasa bırakılan alanlar.

kazanmaktadır. Keçi sayısı hayvan sayısının %41'ini oluşturmaktadır. Bunda ise Isparta şehri ve çevresinde arazi yapısının engebeli ve dağlık olması etkindir ve bu nedenle ekonomik faaliyet olarak hayvancılık, eskiden beri önemli geçim kaynakları arasında yer almıştır. Eski dönemlerde Isparta yöresi, yörük aşiretlerinin ve göçebe toplulukların yerleşim yeri olmuştur. Göçebe Türkmenlerin temel uğraşları olan hayvancılık, Göller yöresinde geçmişten günümüze önemini korumaktadır (Akdağ 1979:43; Görgülü 2000:57).

Çizelge 3. Isparta şehrinde mahalleler itibariyle sahip olunan hayvan sayıları

Mahalle		Küçükbaş hayvan		Binek ve yük hayvanı			Toplam	
		Keçi	Koyun	Eşek	Beygir	Kısrak-Katır		Deve
Çavuş	1	30	-	11	71	2	-	115
Temel	3	40	30	4	103	16	-	196
Kemer	1	-	-	4	61	7	-	73
Emre	2	-	-	3	24	-	-	29
Ermeniyan	2	-	-	3	24	-	-	29
Gayrimüslim Toplam	9	70	30	25	283	25	-	442
Müslüman Mahalle Toplam	1.905	2.849	337	849	207	357	114	6.618
Genel Toplam	1.914	2.919	367	874	490	382	114	7.060

3. Gelirler

Temettuâtın yapıldığı 1844/1845 yıllarında Isparta şehri halkının geçim kaynakları arasında Osmanlı devletinin hemen tamamında olduğu gibi tarım ve hayvancılık başta gelmektedir. Ayrıca çoğunluğu İplik Pazarı, Üzüm Pazarı, Kaymakkapı Meydanı (Cami-i Atik, Şeyh ve Yaylazade mahalleleri) ve buraların çevresindeki ticaret alanlarında bulunan dükkân, gayrimenkul ve bunlardan sağlanan kiralar diğer bir gelir grubunu oluşturmaktadır. Meslekler ve vakıf mallarından elde edilen gelirler ile gayrimüslim vatandaşlara ait zecriye (alkol kullanma, alım-satım) de diğer kazançlar arasında yer almaktadır.

1845 yılında Isparta şehrindeki 28 mahalle halkının ziraat alanlarından elde ettiği toplam gelir 146.672 kuruştur. Zirai gelirlerin %86'sı Müslüman, %14'ü de gayrimüslim mahallelere aittir. Bu gelirlerin 53.536 kuruşu mezru tarlalardan ve bu tarlaların icarından, 64.504 kuruşu bağ alanlarından, 11.553 kuruşu bahçe alanlarından ve 17.709 kuruşu da bostan, yonca, afyon ve meyve alanlarının yer aldığı diğer arazilerinden sağlanmıştır (Çizelge 4, Grafik 1).

Mezru ve icar edilen tarla alanlarından sağlanan gelirin %3'ü, bağ alanlarından sağlanan gelirin %27'si, bahçe alanlarından sağlanan gelirin ise %12'si gayrimüslim mahallelerindeki halka aittir. Isparta şehrinde Çavuş, Temel ve Kemer mahalleleri, Müslüman halkın yaşadığı Karaağaç Mahallesi haricinde (4.468 kuruş), bağ alanlarından en fazla gelir elde edilen mahallelerdir. Bağ alanları dışarıda bırakılırsa Rum ve Ermeni halkın ziraatla pek fazla uğraşmadığı ve elde ettiği gelirinde nispeten daha az olduğu tespit edilmektedir.

Çizelge 4. Isparta şehrinde mahalleler itibariyle tarım alanlarından elde edilen zirai gelirler (kuruş)

Mahalle	Mezru ve icar edilen tarla	Bağ	Bahçe	Diğerleri	Toplam
Çavuş	45	4.482	679	-	5.206
Temel	1.558	4.581	270	-	6.409
Kemer	-	4.293	198	-	4.491
Emre	-	1.926	135	-	2.061
Ermeniyan	-	1.926	135	-	2.061

Gayrimüslim Toplam	1.603	17.208	1.417	-	20.228
Müslüman Mahalle Toplam	51.933	47.296	10.136	17.079	126.444
Genel Toplam	53.536	64.504	11.553	17.709	146.672

Çizelge 5. Isparta şehrinde mahalleler itibariyle hayvanlardan elde edilen gelirler (kuruş)

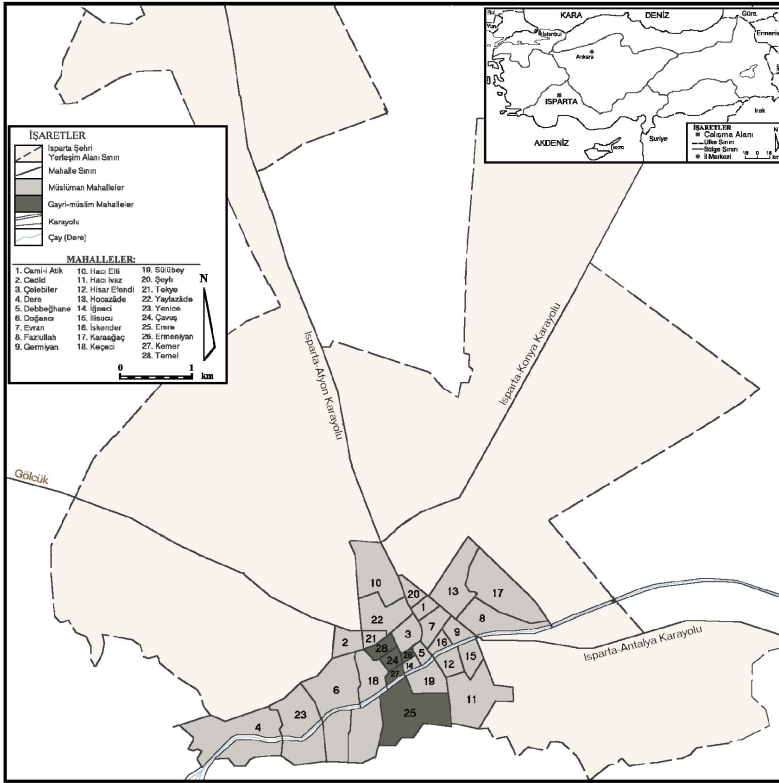
Mahalle	İnek	Kısarak	Keçi	Koyun	Diğerleri	Toplam
Çavuş	-	-	20	-	-	20
Temel	-	150	40	60	-	250
Kemer	-	100	-	-	-	100
Emre	20	-	-	-	-	20
Ermeniyan	20	-	-	-	-	20
Gayrimüslim Toplam	40	250	60	60	-	410
Müslüman Mahalle Toplam	7.585	2.500	2.500	606	6.850	20.041
Genel Toplam	7.625	2.750	2.560	666	6.850	20.451

Bu durum hayvancılıkta da değişmemektedir. Şehirde hanelerin, hayvanlar ve hayvansal ürünlerinden elde ettiği gelir toplamı 20.451 kuruştur. Bu gelirin sadece %2'si gayrimüslim hanelere aittir. Hanelerin en fazla gelir ettiği hayvan sağman ineklerdir. Bunu kısarak ve keçiden elde edilen gelirler takip etmektedir (Çizelge 5).

Gayrimüslimlerin sağman inek, kısarak, keçi ve koyun dışında diğer hayvanlardan herhangi bir gelirleri bulunmamaktadır. Müslümanlar ise bu hayvanlar yanında arı, sağman camus (manda), katır, eşek, deve gibi hayvanlar ve bunların ürünlerinden çeşitli gelirler sağlamaktadır.

Bu dönemde ziraat alanları ve hayvanlardan başka dükkân, işyeri, zecriye ve vakıflardan da çeşitli gelirler elde edilmiştir. Şehirde bulunan halkın kendilerinin kullandığı 215, kiraya verdiği 251 adet dükkân ve işyeri bulunmaktadır. Halkın kendi kullandığı dükkân ve işyerlerinin 47'si, kiraya verdiği dükkân ve işyerlerinin de 22'si gayrimüslim hanelerindir. Bunların ise 23'üne Çavuş, 15'ine Temel, 8'ine Kemer, 12'sine Emre ve 11'ine de Ermeniyan mahallelerinde iskân eden haneler sahiptir. Şehirde en fazla dükkân ve işyerine sahip hane Çelebiler, Yaylazâde, Hocasâde ve Cami-i Atik mahalleleridir. Isparta şehrindeki gayrimenkullerden sağlanan toplam 15.767 kuruş gelirin de %21'i (3.362 kuruş) gayrimüslimlere aittir.

Şekil 3. Isparta şehrinde mahalleler itibariyle alınan meslek temettuatı(1845)

Isparta şehrinde yaşayan sadece Rum ve Ermeni halkın elde ettiği diğer bir gelir de “Zecriye Temettuatı”dır. Zecriye, alkollü içeceklerin alım-satım ve kullanılması sonucu sağlanan gelirler bütünüdür. 1845 yılında toplam 16.974 kuruş elde edilen zecriye gelirlerinin gayrimüslim mahalleler itibariyle dağılışı şu şekilde tespit edilmiştir. Rum Mahalleleri: Çavuş; 4.566, Temel; 4.176, Kemer; 3.606 ve Emre; 2.313 kuruş, Ermeni Mahallesi: Ermenyan; 2.313 kuruş.

Ayrıca özellikle Müslüman halkın bunlar dışındaki diğer bazı işyerlerinden, toplam 4.329 kuruş ve vakıflara ait gayrimenkullerden de toplam 9.324 kuruş gelir sağladığı kaydedilmiştir.

Isparta şehrinde bu dönemde farklı meslek gruplarına ait 120’den fazla mesleğin olduğu tespit edilmiştir. Meslekleri; tarım ve hayvancılık, gıda,

sağlık-temizlik, maden-eşya üretimi, deri ve dokuma sanayi, ticaret, inşaat, nakliye, çeşitli hizmet işleri, devlet görevlileri, işsiz-güçsüz ve diğerleri olmak üzere alt sektörlerle ayırmak mümkün olmaktadır. Meslek seçiminde Müslüman ve gayrimüslim mahalleler arasında bazı önemli farklar bulunmaktadır. Örneğin; tarım ve hayvancılık, gıda, sağlık ve temizlik, deri, nakliye gibi bazı önemli sektörlerde yer alan mesleklerde gayrimüslim mahallelerde yaşayan halkın çok az veya hiç çalışmadığı, buna karşın ticaret, dokuma, maden-eşya üretimi gibi sektörlerde yer alan mesleklerde ise gayrimüslim halkın yoğun olarak çalıştığı tespit edilmektedir.

Meslekler ayrı ayrı incelendiğinde; doktor (2), kuyumcu (26), saatçi (1), elekçi (2), kürkçü (4), rugancı (2), basmacı (6), terzi (94), Avrupa tüccarı (3), bohçacı (142), duvarcı (30), yapıcı (9) gibi bazı mesleklerin sadece gayrimüslim mahallelerdeki hane reisleri tarafından yapıldığı görülmektedir. Ticaret, dokuma, inşaat ve maden-eşya üretimi sektörlerinde çalışan gayrimüslim hane reisi toplamı 440'dır. Bu ise toplam hanenin %16'sı, gayrimüslim hanelerin de %77'sini oluşturmaktadır.

Çizelge 6. Isparta şehrinde 1 senelik meslek temettuâtının mahallelere göre dağılımı (kuruş)

Müslüman Mahalleler						Gayrimüslim Mahalleler	
Mahalle	Temettuât	Mahalle	Temettuât	Mahalle	Temettuât	Mahalle	Temettuât
Karaağaç	49.019	Cedid	3.420	Doğancı	19.535	Çavuş	149.692
Fazlullah	16.568	Tekye	7.330	Yenice	12.415	Temel	151.730
İskender	8.225	Hocazade	14.820	H a c ı İvaz	18.475	Kemer	103.020
İğneci	3.490	Evranc	3.850	Sülübey	13.760	Emre	70.868
Debbağhane	13.980	Cami-i Atik	15.267	Dere	13.702	Ermeniyan	70.868
Germiyan	7.855	Hacı Elfi	17.395	İlisucu	2.310		
Çelebiler	15.809	Şeyh	10.300	Hisar	11.380		
Yaylazade	27.507	Keçeci	9.552	Efendi			
Toplam					315.964	Toplam	546.178
Genel Toplam						862.142	

1845 yılında meslek temettuâtı olarak Isparta şehrinde 862.142 kuruş gelir elde edilmiştir. Bu temettuâtın 315.964 kuruşu (%37) Müslüman hanelerden, 546.178 kuruşu (%63) da gayrimüslim hanelerden sağlanmıştır. Çizelge 6'da da belirtildiği üzere meslek temettuâtının en fazla ol-

duğu mahalleler gayrimüslim mahalleleridir. Çavuş ve Temel mahalleleri, Müslüman mahallelerin hemen tamamına yakın bir miktarda temettuât miktarına sahip bulunmaktadır (Çizelge 6, Şekil 3).

4. Vergiler

Yukarıda belirtildiği üzere; devlet, hane halkından elde ettiği gelir durumuna göre aynî ve nakdî olmak üzere çeşitli vergiler almaktadır. Bu vergilerde genelde tarımsal ve hayvansal ürünlerden alınmaktadır. Isparta şehrinde bulunan Müslüman haneler buğday, arpa, çavdar, burçak, afyon, fasulye, bürülce, yonca gibi çok çeşitli tarım ürününden öşür verdikleri tespit edilmesine karşın, gayrimüslim mahallelerde ikamet eden ermeni ve Rum halk ise, genelde tarım ve hayvancılıkla pek fazla uğraşmadıkları için çok az Öşür⁴⁹ (âşar) vergisi vermişlerdir. Örneğin; bu dönemde sadece Temel Mahallesinden 8 kile buğday karşılığı 64 kuruş, 15 kile arpa karşılığı 71 kuruş nakdî vergi alınmıştır. Bu miktar Müslüman mahallelerden alınan nakdî verginin buğdayda %3.8'i, arpada %4.2'sidir (Çizelge 7).

Gayrimüslim mahallelerde bağ ve bahçelerden alınan öşür miktarı diğer ürünlere göre oldukça yüksektir. Bağ alanlarından 333 kile üzüm karşılığı 2.104 kuruş, bahçelerden ise 34 kile ürün karşılığı 195 kuruş vergi alınmıştır. Bu miktarlar Müslüman mahallelerle karşılaştırıldığında, bağ alanlarından alınan verginin %25'i, bahçelerden alınan verginin de %12.3'ü gayrimüslim mahallelerden toplandığı görülmektedir (Çizelge 7).

Çizelge 7. Isparta şehrinde bazı ürünlerden alınan vergi miktarları

Mahalle	Buğday		Arpa		Bağ		Bahçe		Toplam	
	Kile	Kuruş	Kile	Kuruş	Kile	Kuruş	Kile	Kuruş	Kile	Kuruş
Çavuş	-	-	-	-	101	574	14	88	115	662
Temel	8	64	15	71	91	607	6	33	120	775
Kemer	-	-	-	-	80	547	5	22	85	569
Emre	-	-	-	-	39	235	3	12	42	247
Ermeniyan	-	-	-	-	22	141	6	40	28	181

⁴⁹ Âşar: Tarımsal ürünlerden alınan vergilerdir. Öşür; çoğulu âşar. Tanzimat döneminde getirilen uygulamalar çerçevesinde sağlanan ürünün 1/10 oranında halktan alınmıştır. Tanzimat öncesi dönemde ise toprak mahsullerinden Rumeli'de sekizde, Anadolu'da beşte, yedide ve onda bir oranlarında değişmekteydi. Bakınız: Develli-oğlu, F., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Yay., Ankara 2000.

Gayrimüslim Toplam	8	64	15	71	333	2.104	34	195	390	2.434
Müslüman Mahalle Toplam	215	1.667	336	1.675	1.479	6.269	329	1.381	2.359	10.992
Genel Toplam	223	1.731	351	1.746	1.812	8.373	363	1.576	2.749	13.426

1845 Temettuât sayımı dikkate alındığında; Isparta şehri mahallelerinde ikamet eden hanelerin, toplamda 2.230 kile buğday, 3.510 kile arpa, 18.120 kile üzüm ve 3.630 kile bahçe ürünü ürettiği kolayca hesaplanmaktadır. Öşrü alınan tüm ürünlerden; Müslüman mahalleler 29.520 kile, gayrimüslim mahalleler 3.890 kile olmak üzere toplam 33.410 kile tarımsal ürün üretimi gerçekleştirilmiştir. Öşrü alınan tüm ürünlerden ise nakdî olarak 16.487 kuruş tarımsal 1.129 kuruş da hayvansal ürün vergisi toplanmıştır. Tarımsal ürünlerden alınan öşrünün %85'i ve hayvansal ürünlerden alınan öşrünün de tamamı Müslüman hanelerden sağlanmıştır.

Sonuç

Gelişmiş ülkelerde coğrafyanın önemli disiplinlerinden biri haline gelen tarihi coğrafya, ülkemizde, arşiv kaynaklarının zenginliğine karşın istenilen düzeyde gelişmemiştir arşiv kaynaklarının değerlendirilmesindeki zorluklar ile belgelerdeki içeriklerin tam olarak tespit edilememesi ve bu alanda interdisipliner çalışmaların eksikliği bunda büyük rol oynamıştır.

Temettuât defterlerinde, Tanzimat döneminde Osmanlı devletindeki tüm yerleşim birimlerinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim ahalinin emlakı, arazileri, hayvanları, gayrimenkulleri ve yetiştirmiş oldukları ürünler tespit edilmiştir. Ayrıca, 19. yüzyılda Osmanlı taşrasının ekonomik durumu, hane reislerinin isim ve şöhretleri, lakapları, meslekleri ve etnik yapıları, demografik özellikleri ile de sosyal durumu hakkında çok geniş bilgiler bulunmaktadır. Bütün bu ayrıntılarla da temettuât defterleri, tarihi coğrafya açısından önemli bir kaynak olarak değerlendirilmelidir. Isparta şehri temettuât defterleri ışığında, ziraat alanlarının miktarı, toplam ekili ve nadas alanlar, üretim yapılan toprakların durumu, ürün çeşitleri ve üretim, hane başına düşen arazi miktarı, dönüm başına verimliliği, hayvan çeşitleri ve üretilen hayvansal ürünler, gayrimenkul sayıları bunlardan elde edilen gelirler, alınan vergiler gibi çok çeşitli bilgiye kolayca ulaşılmaktadır.

1844/1845 yıllarında Isparta şehrinde, Müslüman ve gayrimüslim nüfusun kayıtlı olduğu iki defterden, şehirdeki 23 mahallenin Müslümanlara, 4'ü Rum, 1'i de Ermeni olmak üzere 5 mahallenin de gayrimüslimlere ait olduğu ve toplam 28 mahallenin bulunduğu tespit edilmiştir. Şehir, 2.167 Müslüman ve 575 gayrimüslim olmak üzere toplam 2.742 haneden oluşmuş ve nüfusunun yaklaşık %79'unu Müslümanlar, %21'i de gayrimüslimler meydana getirmiştir. Hane sayısı bakımından Karaağaç Mahallesi, 227 hane ile en kalabalık mahalle özelliğindedir.

Temettuâtın yapıldığı 1844/1845 yıllarında Isparta şehri halkının geçim kaynakları arasında Osmanlı devletinin hemen tamamında olduğu gibi tarım ve hayvancılık başta gelmektedir. Temettuât verilerine göre; Isparta şehrinde bulunan hanelere ait 14.078 dönüm arazinin, 13.519 dönümü Müslümanların, 559 dönümü de gayrimüslimlerindir. Şehirde yaşayan Müslümanlara ait tarlalarda çok çeşitli ürün yetiştirilmesine karşın gayrimüslim mahallelerde yaşayan vatandaşlar ise bağ ve bahçelerde yalnız üzüm ve sadece kendi ihtiyaçlarının bir kısmını karşılamak için sebze ekimi yaptıkları tespit edilmiştir. Mezru ve icar edilen tarla alanlarının %2'si ve gayri mezru tarla alanlarının ise %1'i, bağ alanlarının %18'i, bahçelerin ise %9'u gayrimüslim vatandaşlar tarafından işlenmektedir. Arazilerin hane başına ortalaması 5,1 dönümdür. Müslüman olan mahallelerde bu oran 6,23, gayrimüslim mahallelerde ise 0,97'dir. Bu ortalama değerlere göre Müslüman olmayan vatandaşların ziraat ve hayvancılıkla fazla meşgul olmadıklarını ortaya çıkmaktadır.

Şehirde hanelerin ziraat alanlarından elde ettiği toplam gelir 146.672 kuruştur. Zirai gelirlerin %86'sı Müslüman, %14'ü de gayrimüslim mahallelere, hayvanlar ve hayvansal ürünlerinden elde edilen gelirin ise sadece %2'si gayrimüslim hanelere aittir.

Ticaret alanlarının çoğunluğu İplik Pazarı, Üzüm Pazarı, Kaymakkapı Meydanı (Cami-i Atik, Şeyh ve Yaylazade mahalleleri) ve buraların çevresinde yer almaktadır. Gayrimenkullerden sağlanan toplam 15.767 kuruş gelirin de %21'i gayrimüslimlere aittir.

Isparta şehrinde bu dönemde farklı meslek gruplarına ait 120'den fazla mesleğin olduğu tespit edilmiştir. Tarım ve hayvancılık, gıda, sağlık ve temizlik, deri, nakliye gibi bazı önemli sektörlerde yer alan mesleklerde gayrimüslim mahallelerde yaşayan halkın çok az veya hiç çalışmadığı, buna karşın ticaret, dokuma, maden-eşya üretimi gibi sektörlerde yer alan mesleklerde ise gayrimüslim halkın yoğun olarak çalıştığı tespit edilmek-

tedir. Meslekler ve vakıf mallarından elde edilen gelirler ile gayrimüslim vatandaşlara ait zecriye de diğer kazançlar arasında yer almaktadır.

Isparta şehrinde bulunan Müslüman haneler buğday, arpa, çavdar, burçak, afyon, fasulye, börülce, yonca gibi çok çeşitli tarım ürününden öşür verdikleri tespit edilmesine karşın, gayrimüslim mahallelerde ikamet eden Ermeni ve Rum ahali ise, genelde tarım ve hayvancılıkla pek fazla uğraşmadıkları için çok az öşür vergisi vermişlerdir. Tarımsal ürünlerden alınan öşrün %85'i ve hayvansal ürünlerden alınan öşrün de tamamı Müslüman hanelerden sağlanmıştır.

